

Turizmin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkisi (1963-2015)

Ahmad Wali Furmolly*, Berna Kırkulak Uludağ

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Türkiye'ye gelen turist sayısının ekonomiye etkisini incelemektir. Çalışmada Vektör Otoregresif (VAR) modeli, Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) birim kök testleri, Johansen eş-bütünsellik ve Granger nedensellik testleri kullanılmıştır. Çalışma, 1963-2015 yılları arasındaki gelen turist sayısı, Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) ve GSYİH büyüme hızı değişkenleri kullanılarak yapılmıştır. Çalışmanın bulguları, gelen turist sayısı, GSYİH ve GSYİH büyüme oranı arasında eş bütünsellik olduğunu göstermektedir. Bu sonuç turizm ve ekonomi arasında uzun dönemli bir ilişkiye işaret etmektedir. Granger nedensellik testinden elde edilen bulgular gelen turist sayısının GSYİH ve GSYİH büyüme oranını tek yönlü etkilediğini, tersi bir etkileşimin olmadığı göstermektedir. Bu sonuç Turizm Güdümlü İktisadi Büyüme (TGİB) hipotezini desteklemektedir. Bu sonuca dair bir analiz yapılmamış bu ancak yroum kısmında söylenebilir ki orada bahsetmişsiniz özetle bu kısım çıkarılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Gelen turist sayısı, GSYİH, GSYİH büyüme oranı

The Impact of Tourism on Turkish Economy (1963-2015)

ABSTRACT

The objective of this paper is to examine the impact of number of tourists on the economic growth of Turkey. In this paper, the Vector Autoregressive (VAR) model, Augmented Dickey-Fuller, (ADF), Phillips-Perron (PP) unit root tests, Johansen cointegration and Granger causality tests were used. The data covers the period from 1963 to 2015 for the number of tourist arrivals (NT), Gross Domestic Product (GDP) and GDP growth rate (GDPGR) variables. Thus, the existence of cointegration among the variables of number of tourist arrivals, Gross Domestic Product and GDP growth rate indicates that there is a long-run relationship among these variables. The findings of Granger causality test indicate the existence of unidirectional causality from the number of tourist arrivals to GDP and GDP growth rate but not vice versa. Hence, the results are in support of tourism-led growth hypothesis for the Turkish economy rather than the growth-led tourism hypothesis.

Keywords: Number of tourist arrivals, GDP, GDP growth rate

Doi: <http://dx.doi.org/10.31822/jomat.364321>

* Corresponding Author

Article History: Submitted: 10.12.2017- Accepted: 5.06.2018

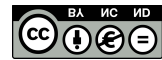
Research Paper

Ahmad Wali Furmolly*:

Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İşletmecilik ve Ticaret,
Email: ahmadwali.furmolly@hotmail.com, Orcid id: 0000-0002-0787-1664

Berna Kırkulak Uludağ:

Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Uluslararası İşletmecilik Ve Ticaret Bölümü,
Email: berna.kirkulak@deu.edu.tr, Orcid id: 0000-0001-9622-0363

Jomat is licensed under Creative Commons Attribution-Noncommercial-Derivable 4.0 International License.

Dünya Turizm Örgütü (DTÖ) yapılan çalışmalarda turizm sektörünün geçmiş yıllarda hızla büyüdüğü ifade edilmektedir. Ülkeleri ziyaret eden turist sayılarında yıllar itibari ile ciddi artışlar kaydedilmiştir. Dünya genelinde istatistiği tutulabilen turist sayısı 1950'den 1980 yılına 25 milyondan 278 milyona yükselirken, 2000 yılında 674 milyona ve 2015 yılında ise 1186 milyona ulaşmıştır. Turist sayısındaki artışa paralel olarak harcamalarda da artış yaşanmıştır. 1950'de \$ 2 milyon olan turizm gelirleri 1980'de \$104 milyona 2000 yılında \$495 milyar 2015 yılında ise \$1260 milyara yükselmiştir (DTÖ, 2016). Dünya ekonomisinde kilit bir role sahip olan ve yıllar itibari ile de önemi artan turizm sektörüne ülkelerin kayıtsız kalması mümkün görünmemektedir.

Türkiye'de turizm sektörünün kısa tarihçesi incelendiğinde 1980'li yıllarla başlayan liberalleşme hareketlerinden turizm sektörünün de nasibini aldığı gözlemlenmektedir. 1963-1982 yılları arasında devlet güdümlü turizm politikaları yürütülürken, daha sonraki yıllarda özel sektörde girişiminde daha liberal politikalarla turizmde markalaşma ve turizmde sürdürülebilirlik konuları ön plana çıkmaya başlamıştır. İşin aslı, turizm sektöründe istikrarı sağlamak sanıldığı kadar da kolay değildir. Turizm, devlet politikalarının yanı sıra hava koşulları, ulaşım durumu, ekonomik krizler, doğal afetler, savaşlar, uluslararası anlaşmalar, güvenlik, terör olayları gibi durumlara oldukça duyarlı bir sektör olduğu için yıllar itibari ile istikrarın sağlanması da oldukça güçtür.

Hizmet sektörü içerisinde bacasız sanayi olarak bilinen turizm sektörü yarattığı istihdam, döviz geliri ve cari açığın düşürülmesinde oynadığı kilit rol ile hem ülkemizde hem de dünyada ön plana çıkmaktadır. Türkiye'de turizm sektörünün GSYİH içerisindeki payı her geçen gün artmakla birlikte bu sektörün ekonomik büyüme ve milli gelir üzerindeki olası etkilerinin test edildiği ampirik çalışmalarda farklı sonuçlar gözlemlenmektedir. Kısacası bu konuda mevcut literatür hem dünyadaki değişik turizm destinasyonlarında hem de Türkiye üzerine yapılan çalışmalarda tam bir fikir birliğine varılamamıştır. Bazı çalışmalar turizmin uzun dönemde ekonomi üzerinde olumlu etkisi olduğunu savunurken (Antonakakis, 2015; Nonthapot, 2014; Samırkaş ve Samırkaş, 2014; Gökovali, 2010; Gunduz ve Hatemi-J, 2005), bazı çalışmalarda ise bu iki değişken arasında uzun dönemde herhangi anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. (Zhang vd., 2015; Njoya ve Karim, 2013; Katircioğlu, 2009; Yavuz, 2006). Mevcut literatürde turizm ve ekonomi arasındaki ilişkiye dair tam bir fikir birliğine varılamaz iken, bu çalışmada öncelikli amacı, en güncel verileri kullanarak Türkiye'de turizmin ekonomi üzerindeki etkisini incelemektir.

Bu çalışmanın literatüre şu şekilde katkı sunması beklenmektedir; İlk olarak, bu çalışmada gelen turist sayısının Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisini incelemektedir. Literatürde özellikle gelen turist sayısı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çok az sayıda çalışma bulunmakla birlikte turizm ve ekonomi arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların çoğunluğu turizmden elde edilen gelirler üzerine yoğunlaşmıştır. Oysa bu çalışmada turizm olgusu turizm gelirlerinden ziyade gelen turist sayısı olarak ele alınmıştır. İkinci olarak, bu çalışmada 1963-2015 yılları arasındaki veriler kullanılmıştır. Bu çalışma, şu ana kadar yapılan çalışmalar içerisinde en güncel verilerle yapılan ve en uzun örneklem aralığına sahip olan çalışma özelliğine sahiptir.

Çalışmanın bulguları gelen turist sayısı ile GSYİH arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre; gelen turist sayısı, milli gelir ve ekonomik büyüme arasında eş bütünsellik vardır. Bu sonuç turizmin milli gelir ve ekonomik büyümeyi arttırmada önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Özellikle Granger nedensellik test sonucu gelen turist sayısından GSYİH'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu, ancak tam tersi yönde, milli gelirden turist sayısına doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığını ortaya koymaktadır. Başka bir ifade ile, gelen turist sayısı milli gelirin artmasına etki ederken, milli gelirin gelen turist sayısına herhangi bir etkisi yoktur. Bu sonuç Turizm Güdümlü İktisadi Büyüme hipotezini destekler niteliktedir.

Mevcut çalışma şu şekilde düzenlenmiştir; İlk bölümdeki girişten sonra ikinci bölümde literatür taraması verilmiş, üçüncü bölümde ise çalışmada kullanılan veri seti ve kullanılan yöntemler anlatılmıştır. Dördüncü bölümde ampirik bulgular sunulmuş ve son bölümde de sonuç kısmı tartışılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI:

Uluslararası literatür incelendiğinde Turizm GÜdümlü İktisadi Büyüme hipotezini destekleyen çalışmalar arasında Avrupa ülkeleri için Antonakakis vd. (2015), İspanya ve İtalya için Cortés-Jiménez vd. (2009) ve Nowak vd. (2007), Meksika için Brida vd. (2008), Yunanistan için Dritsakis (2004), Avustralya için Corrie vd. (2013), Afrika ülkeleri için Fayissa vd. (2007), Vietnam için Trang ve Duc (2013), Güney Asya Mekong bölgesi için Nonthapot (2014) yer almaktadır.

Bunun yanı sıra mevcut literatürde turizm ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığını savunan çalışmalarda bulunmaktadır. Örneğin; Zhang vd. (2015) Çin'deki Sanya ve Zhangjiajie şehirlerine esas alarak yaptığı çalışmada turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında önemli bir ilişki tespit etmemiştir. Çalışmada bahsi geçen şehirlerin ekonomilerinin sermaye güdümlü olduğu ve turizmin Çin'in genel ekonomik büyümesine çok anlamlı katkı sunmadığını ifade etmişlerdir. Kenya üzerine yapılan çalışmada Njoya ve Karim (2013) Kenya ekonomisine turizm faaliyetlerinin etkisinin sınırlı olduğu fikrini savunmuşlardır.

Bir başka çalışmada, Chou (2013) Avrupa'da geçiş ekonomisine sahip olan 10 ülkeyi (Bulgaristan, Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Latviya, Romanya, Slovakya, Polonya, Slovenya) incelemişler. Bu ülkeler içerisinde Slovenya, Bulgaristan ve Romanya'da ekonomik büyüme ile turizm arasında herhangi bir anlamlı ilişkiye rastlamamışlardır.

Türkiye üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde Gunduz ve Hatemi-J (2005) 1963-2002 yılları arasındaki gelen turist sayısı, GSYİH ile reel döviz kurları verilerini kullanarak turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmanın bulguları Turizm GÜdümlü İktisadi Büyüme hipotezini desteklemektedir. Buna göre turizm istihdam yaratmakla birlikte, ülkelerin yabancı sermayeyi çekmesinde ve milli gelirin artmasında önemli rol oynamaktadır. Gunduz ve Hatemi-J (2005)'in aksine Katircioglu (2009) Johansen eş bütünsellik testini kullanarak Türkiye ekonomisi için Turizm GÜdümlü İktisadi Büyüme hipotezinin geçerliliğini ret etmiştir. Savaş vd. (2010)'un çalışması ise Katircioglu (2009) çalışması ile çelişmektedir. Savaş vd. (2010) 1985-2008 yılları arasında yaptığı çalışmada turizm ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu savunmuş ve turizm harcamalarının ve turist gelişlerinin önemli bir döviz kaynağı olduğuna işaret etmiştir.

Bir başka çalışmada, Gökova (2010) turizm sektörünün Türk ekonomisine katkısını 1985-2005 yılları arasında ölçmeye çalışmıştır. Bulgular özellikle 1980 sonrası uygulanan politikaların turizm gelirlerini arttırıcı etkisi nedeni ile milli gelire etkisinin de olumlu olduğunu ortaya koymaktadır. Akan vd. (2008) turizm ve Türkiye'deki ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1985-2007 yılları arasında test etmişlerdir. Bulgular, turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını doğrulamakla birlikte Turizm GÜdümlü İktisadi Büyüme hipotezini de desteklemektedir. Samırkaş ve Samırkaş (2014), Bahar (2006) ve Uysal vd. (2004) gibi pek çok çalışmada Türkiye'de turizm ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Karşıt görüş olarak, Yavuz (2006) 1990-2004 yılları arasındaki turizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiş ve turizm ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir olumlu ilişki tespit etmemiştir. Benzer şekilde, Ozturk ve Acaravci (2009) uluslararası turizm gelirleri ile reel GSYİH arasında uzun dönemli bir ilişki bulamamışlardır. Bu nedenle Türkiye ekonomisi için Turizm GÜdümlü İktisadi Büyüme hipotezinin geçerli olmadığını savunmuşlardır. Son yapılan çalışmalardan Topalli (2015) 1963-

2011 yıllarını kapsayan çalışmada turizm ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığı fikrini savunmuştur.

Başka bir çalışmada, Yıldırım ve Öcal (2004) 1962-2002 yılları arasında turizm ve ekonomik büyüme arasında kısa süreli bir ilişkinin olmadığını, turizm gelirlerinin uzun dönemde ekonominin canlanması ve atağa geçmesinde önemli bir rol oynayabileceğini tartışmışlardır. Bir diğer çalışmada ise, Yamak vd. (2012) 1968-2002 yılları arasında turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiş ve bu iki değişken arasında uzun dönemli değil, kısa dönemli bir ilişki olduğuna işaret etmiştir. Yukarıda belirtilen mevcut literatür taramasında da görüldüğü üzere araştırmacılar özellikle Türkiye üzerine yapılan çalışmalarda turizm ve ekonomik büyüme, turizm ve milli gelir konularında tam bir fikir birliği içerisinde değildiler. Mevcut literatürde ortaya çıkan sonuçların farklı olması nedeni ile bu konu daha fazla araştırmaya açık olacak gibi görünmektedir.

3. VERİ VE YÖNTEM:

Bu çalışmada 1963-2015 yılları arasındaki yıllık gelen turist sayısı, GSYİH ile GSYİH büyüme oranı kullanılmıştır. GSYİH ile GSYİH büyüme oranları Dünya Bankası veri setinden, yıllık gelen turist sayısı ise T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığından alınmıştır.

Çalışmada öncelikle turist sayısı, GSYİH ile GSYİH büyüme hızı serilerinin durağan olup olmadığını belirlenmesi gerekmektedir. Bunun için birim kök testlerinden Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) testleri kullanılmıştır. Benzer bir çalışmada Katircioğlu (2009) Türkiye’de GSYİH, uluslararası turistler ve reel döviz kuru arasındaki ilişkiyi test ederken birim kök testlerini uygulamıştır. Farklı ülkeler için Odhiambo (2012), Savaş vd. (2010), Bayramoğlu ve Arı (2015); Ridderstaat vd. (2014) benzer çalışmalarda birim kök testleri kullanılmıştır.

Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını tespit edilmesi için Johansen (1988) eş bütünsellik testine tabi tutulmuştur. Çalışmalarında bu yöntemi kullanan araştırmacılar arasında Massidda ve Mattana (2013), Erkan vd. (2013); Katircioğlu (2009), Lazar ve Pop (2012) yer almaktadır.

Son olarak, Granger nedensellik testi ile değişkenlerin birbiri ile etkileşimlerinde hangi değişkenlerin birbirini etkilediği ve bu etkileşimin yönü ortaya konmuştur. Engle ve Granger (1987) ile Granger (1988) çalışmalarında en az iki değişken arasında eş bütünsellik var ise en az bir yönlü Granger nedenselliğinin olduğunu belirtmişlerdir.

4. AMPİRİK BULGULAR ve TARTIŞMA:

Çalışmada 1963-2015, yılları arasındaki yıllık gelen turist sayısı, GSYİH ile GSYİH büyüme oranı kullanılmıştır. Aşağıdaki tabloda veri setine ilişkin tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır.

Tablo 1: Betimleyici İstatistiklerin Özeti

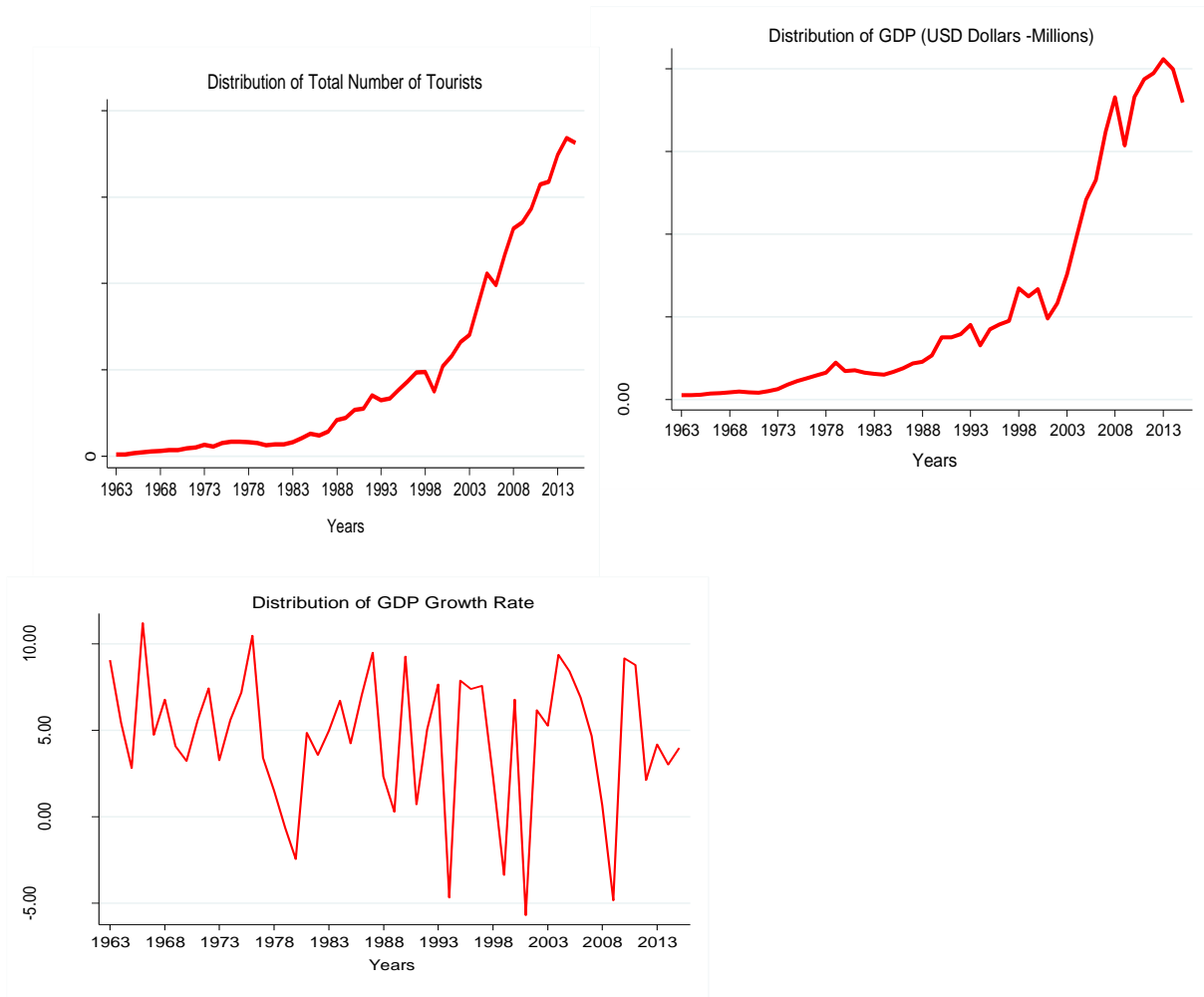
	Gelen Turist Sayısı	GSYİH \$ (Milyon)	GSYİH Büyüme (%)
Ortalama	9423459	229000	4,544647
Medyan	4459151	107000	4,971081
Standart Sapma	11100000	259000	3,947515
Asgari	198841	10400	-5,697476
Azami	36800000	823000	11,21282
Çarpıklık	1,244921	1,228525	-0,7994283
Basıklık	3,225948	3,03509	3,291366

Kaynak: World Bank, www.worldbank.org (Erişim 10 Kasım 2016), and T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, www.kultur.gov.tr (Erişim 10 Kasım 2016).

Tablo 1’de 1963-2015 yılları arasında gelen turist sayısı, GSYİH ve GSYİH büyüme oranına ilişkin temel istatistikler verilmiştir. Geçen 53 yıl içerisinde en az turist sayısı 198841 ve en yüksek turist sayısı

36800000 olarak kaydedilmiştir. Bulgular üç değişkenin de pozitif çarpıklığa sahip olduğuna işaret ederken basıklık değerleri 3'e yakın olduğu için serilerin dağılımı normaldir. Ortalama GSYİH \$229000 milyon seviyesindedir. Örneklem aralığında en düşük GSYİH \$10400 milyon ve en yüksek GSYİH \$ 823000 milyon olarak tespit edilmiştir. Ekonomi ortalama % 4.5 seviyesinde büyümektedir. En düşük ekonomik büyüme % -5.69 iken en yükseği ise % 11.21 olarak ifade edilmektedir. Ekonomik büyümenin çarpıklık değeri negatiftir ki, bu da Türkiye ekonomisinin büyümeyip küçüldüğü yılların varlığına işaret etmektedir.

Grafik 1: Yıllar İtibari ile Gelen Turist Sayısı, GSYİH ve GSYİH Büyüme Oranlarının Dağılımı (1963-2014)

Not: Grafikler yazarların kendi özgün çizimleridir.

Grafiklerden de anlaşılacağı üzere Türkiye'ye gelen turist sayısı yıllar itibari ile ciddi şekilde artmıştır. Özellikle bu artışın 2000'li yıllarda hızlı bir yükselme eğilimine geçtiği gözlemlenmektedir. GSYİH'de da benzer bir eğilim görülmektedir. Ancak ekonomik kriz dönemlerinde milli gelirden azalma olduğu da Grafik 1'de açıkça ifade edilmektedir. Ekonomik büyüme hızı ise oldukça oynak bir yapıya sahiptir. Finansal kriz yıllarında ekonomik büyümenin yer yer negatif değerlere dönüşmektedir. 1963-2015 yılları arasında Türkiye ekonomisinin istikrarlı bir büyüme grafiği çizmediği, oldukça inişli çıkışlı olduğu ortadadır. Ancak şu da bir gerçektir ki, ekonomi yerel krizlerin yanı sıra 2007-2009 yıllarında

olan global ekonomik krizden de etkilenmiş olmasına rağmen turist sayısında bu yıllarda ciddi azalışlar yaşanmamıştır. 1980’li yıllarda uygulanan dışa açılma politikaları neticesinde turist sayısında, milli gelir ve ekonomik büyümede olumlu gelişmeler yaşanırken özellikle turist sayısının 1999 yılında olumsuz etkilendiği Şekil 1’de de açıkça görülmektedir ki bu durum 1999 yılında yaşanan deprem ile ekonomi ve siyasetteki kırılma yapı ile açıklanabilir.

Son yıllar dikkate alındığında Dünya Turizm Örgütü’nün 2014 verilerine göre Türkiye, İtalya’dan sonra gelen turist sayısı bakımından dünyada 47 milyon uluslararası turist ile 6, sırada yer almaktadır. Turizm sektöründeki ciddi gelişmelere rağmen 2015 yılı Türkiye açısından pek de olumlu geçmemiştir. Bunun en önemli nedenleri arasında bölgedeki güvenlik sorunu gelmektedir. Türkiye, bulunduğu coğrafya itibari ile oldukça çetin siyasi ve askeri müdahalelerin olduğu bir bölgenin merkezindedir ve bu durumda son yıllarda turizm gelirlerini olumsuz etkilemektedir.

Pearson korelasyonunun turist sayısı, GSYİH ve GSYİH büyüme oranı arasındaki ilişkiyi inceleyen aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 2: Gelen Turist Sayısı, GSYİH ile GSYİH Büyüme Oranı Korelasyonu

	Gelen Turist Sayısı	GSYİH \$ (Milyon)	GSYİH Büyüme (%)
Gelen Turist Sayısı	1.0000		
GSYİH \$ (Milyon)	0.9875* (0.0000)	1.0000	
GSYİH Büyüme (%)	-0.0649 (0.6442)	-0.0632 (0.6528)	1.0000

Not: p değerleri parantez () içinde verilmiştir. *** %1’de anlamlı, ** % 5’de anlamlı, * % 10’da anlamlıdır.

Tablo 2’den de anlaşılacağı üzere GSYİH ile gelen turist sayısı arasında güçlü, istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı bir ilişki (0.9875) bulunmaktadır. Bu durum gelen turist sayısındaki artışla birlikte milli gelirden de artış olduğuna işaret etmektedir. Diğer taraftan, gelen turist sayısı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki negatif ve istatistiksel olarak anlamlı değildir. Aynı durum GSYİH ile ekonomik büyüme arasında söz konusudur.

Model için ampirik analiz, modeldeki her değişkenin entegrasyon seviyesini tanımakla başlar. İki genel model Sabit terim, Sabit terim ve Eğilim kullanılmıştır

Tablo 3: Birim Kök Testi Analizleri

Augmented Dickey-Fuller	Sabit Terim	Sabit Terim ve Eğilim
Gelen Turist Sayısı	3.393*** (1.0000)	0.009 (0.9943)
GSYİH \$ (Milyon)	0.654 (0.9889)	-1.399 (0.8612)
GSYİH Büyüme (%)	-7.396*** (0.0000)	-7.414*** (0.0000)
Phillips-Perron	Sabit Terim	Sabit Terim ve Eğilim
Gelen Turist Sayısı	4.187*** (1.0000)	0.319 (0.9963)
GSYİH \$ (Milyon)	0.521 (0.9855)	-1.469 (0.8397)
GSYİH Büyüme (%)	-7.416*** (0.0000)	-7.439*** (0.0000)

Not: p değerleri parantez () içinde verilmiştir. *** %1’de anlamlı, ** % 5’de anlamlı, * % 10’da anlamlıdır. Optimal gecikme uzunluğu seçimi için Akaike Information Criterion (AIC) kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılan değişken serilerin durağanlığı Tablo 3’de test edilmektedir. Bulgulara göre değişkenlerin içerisinde sadece gelen turist sayısı değişkeni katsayı uygulandığında durağandır. Hem katsayı hem de eğilimli olduğunda ise durağan değildir. Birim kök olan serilerde rassallık söz konusudur ve seri durağan değildir. Birim kökün olmadığı serilerde durağanlık vardır. Zaman serilerinin durağan olması istenir. Bunun başlıca nedeni durağan olan serilerde seri zaman içerisinde sabit bir ortalamaya, sabit varyansa ve gecikme seviyesine bağlı kovaryansa sahiptir. Phillips and Perron test sonuçları da ADF testini doğrular niteliktedir. Buna göre gelen turist sayısı değişkeni katsayı ile durağan, ancak katsayı ve eğilimli olduğunda ise durağan değildir. GSYİH değişkeni ise hem ADF hem de PP’a göre I(0) düzeyinde durağan değildir. Bu nedenle bu serileri durağana çevirmek için serinin bir önceki dönemden I(1) farkının alınması gerekmektedir.

Tablo 4: İlk Farklar

İlk Farklar tahmincisi, ekonometride ihmal edilen değişkenlerin ve panel verileriyle istatistiklerin ele alınması için kullanılan bir yaklaşımdır.

Augmented Dickey-Fuller	Katsayı Katsayı ve Eğilim	Katsayı Katsayı ve Eğilim
Gelen Turist Sayısı	-6.2361***	-8.3488***
GSYİH	-6.3924***	-6.6162***
Phillips-Perron	Katsayı Katsayı ve Eğilim	Katsayı Katsayı ve Eğilim
Gelen Turist Sayısı	-6.6666***	-8.3440***
GSYİH	-6.5180***	-6.6715***
	(0.0000)	(0.0000)

Not: p değerleri parantez () içinde verilmiştir. *** %1’de anlamlı, ** % 5’de anlamlı, * % 10’da anlamlıdır. Optimal gecikme uzunluğu seçimi için Akaike Information Criterion (AIC) kullanılmıştır.

Hem ADF hem de PP test sonuçlarına göre durağan olmayan gelen turist sayısı ile GSYİH değişkenleri önceki değerlerine göre farkları alınarak I(1) Tablo 4’de durağanlaştırılmaktadır. Bu işlemin sonucunda seriler durağanlaştırılarak zaman serisi testlerinden olan eş bütünsellik testlerinin yapılabilirliği sağlanmıştır.

Tablo 5: Johansen Eş Bütünsellik Test Sonuçları

Johansen (1988), eş-bütünleşme sıralaması, Maksimum Özdeğer testi ve İz İstatistik testi için iki olasılık oranı testini önerir. Her iki testin sonuçları Tablo 5’te sunulmuştur.

Sıfır Hipotezi	Özdeğer İstatistiği	İz İstatistiği	Kritik Değer %5	Kritik Değer %1	Maksimum Özdeğer İstatistiği	Kritik Değer %5	Kritik Değer %1
r=0		35.7942	29.68	35.65	34.6804	20.97	25.52
r ≤ 1*	0.50726	1.1138*	15.41	20.04	1.1138*	14.07	18.63
r ≤ 2	0.02247	0.0000	3.76	6.65	0.0000	3.76	6.65
r ≤ 3	0.00000						

Not:*** % 1’de anlamlı, ** % 5’de anlamlı, * % 10’da anlamlıdır.

Tablo 5’de Johansen eş bütünsellik analiz sonuçları verilmektedir. Özellikle ikiden fazla değişken arasında eş bütünleşme ilişkisinin arandığı durumlarda İz İstatistiği daha fazla tercih edilmektedir. Buna göre, sıfır hipotezi olan gelen turist sayısı, GSYİH ve GSYİH arasında eş bütünsellik yoktur hipotezi ret edilmektedir. Bu üç değişken arasında eş bütünselliğin olması bu değişkenler arasında uzun dönemli

ilişki olduğunu ifade etmektedir. Bu da gelen turist sayısının hem GSYİH hem de GSYİH büyüme hızının artmasına olumlu etki yaptığının bir göstergesidir. Buradan hareketle bulgular Turizm GÜdümlü İktisadi Büyüme hipotezini desteklemektedir.

Tablo 6: Gecikme Uzunluğu Seçimi

Gecikme Uzunluğu	LR	FPE	AIC	HQIC	SBIC
0		3.9e+36	92.7666	92.8107	92.8835
1	262.29	2.4e+34	87.6772	87.854	88.145*
2	8.4479	2.9e+34	87.8762	88.1855	88.6948
3	10.13	3.5e+34	88.0401	88.4821	89.2096
4	56.341*	1.6e+34*	87.2414*	87.8159*	88.7617
5	8.542	2.0e+34	87.4384	88.1455	89.3096

Not:* Gecikme Uzunluğu için en küçük değer seçilmiştir. Kullanılan gecikme uzunluğu kriterleri sırası ile şöyledir; Akaike information criterion (AIC), Hannan-Quinn information criterion (HQIC), Schwarz criterion information (SBIC). Tabloda yer alan kısaltmaların açılımı ise sırası ile; Likelihood ratio (LR), final prediction error (FPE)'dir.

Tablo 6'da Johansen eş bütünsellik ve Granger nedensellik testlerinde kullanılacak uygun gecikme uzunluğu seçimi için bazı bilgi kriterleri kullanılmıştır. Bilgi kriter değerinin en düşük tespit edildiği gecikme uzunluğu Johansen eş bütünsellik ve Granger nedensellik testlerinde esas alınacaktır. SBIC kriterine göre 1 gecikme uzunluğu, LR, FPE, AIC ve HQIC sonuçlarına göre ise 4 gecikme uzunluğu tavsiye edilmektedir. Testlerin çoğunluğu dikkate alındığında zaman serisi analizleri için en uygun gecikme uzunluğu 4 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 7: Granger Nedensellik Test Analizi

Engle ve Granger (1987) ve Granger (1988), iki zaman dizisi değişkeninin birlikte kalması durumunda, en az bir yönlü Granger nedenselliğinin var olduğunu belirtmiştir.

Sıfır Hipotezi	Gecikme Uzunlukları	P-değerleri	Karar
GSYİH, Gelen Turist Sayısının Granger nedeni değildir	4	0.072*	Kabul
GSYİH Büyüme Oranı Turist Sayısının Granger nedeni değildir	4	0.044	Red
GSYİH ve GSYİH Büyüme Oranı, Turist Sayısının Granger nedeni değildir	4	0.113*	Kabul
Gelen Turist Sayısı, GSYİH'nin Granger nedeni değildir	4	0.000	Red
GSYİH, Büyüme Oranı GSYİH'nin Granger nedeni değildir	4	0.005	Red
Gelen Turist Sayısı ve GSYİH Büyüme Oranı, GSYİH'nin Granger nedeni değildir	4	0.000	Red
Gelen Turist Sayısı, GSYİH Büyüme Oranının Granger nedeni değildir	4	0.007	Red
GSYİH, GSYİH Büyüme Oranının Granger nedeni değildir	4	0.007	Red
Gelen Turist Sayısı ve GSYİH, GSYİH Büyüme Oranının Granger nedeni değildir	4	0.007	Red

Not: Granger Nedensellik testinde kullanılacak gecikme uzunluklarının seçimi için AIC, HQIC, FPE ve LR Bilgi kriter testleri kullanılmıştır. *** %1'de anlamlı, ** % 5'de anlamlı, * % 10'da anlamlıdır.

Tablo 7 Granger nedensellik test sonuçlarını vermektedir. Bulgular sıfır hipotezinin pek çok durum için ret edildiğini, başka bir ifade ile alternative hipotezlerin kabulüne işaret etmektedir. Bulguların arasında

en çarpıcı olanı gelen turist sayısı ile GSYİH arasında nedensellik ilişkisinin olduğu, bunun yönünün ise gelen turist sayısından GSYİH'ye doğru olduğudur. Başka bir ifade ile gelen turist sayısı milli geliri olumlu yönde etkilemektedir. Bu bulgular, mevcut literatürde İspanya için Balaguer ve Cantavella-Jorda (2002), Tunus için Belloumi (2010), Yunanistan için Dritsakis (2004), Hindistan için Mishra vd. (2011), Ürdün için Kreishan (2011), Nepal için Gautam (2011), Güney Afrika için Akinboade ve Braimoh (2010), Türkiye için Gunduz ve Hatemi-J (2005) destekler niteliktedir.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER:

Bu çalışmada Türkiye'de turizm ve ekonomi arasındaki ilişki incelenmiştir. Daha açık bir ifade ile, gelen turist sayısının GSYİH (milli gelir) ve GSYİH büyüme hızını (ekonomik büyümeyi) etkileyip etkilemediği sorularına cevap aranmaya çalışılmıştır. Çalışmanın örneklem süresi 1963-2015 yılları arasındadır ve çalışmada birim kök, Johansen eş bütünsellik ile Granger nedensellik testleri kullanılmıştır.

Türkiye 1980'lerde liberalleşmeye başladığında, daha fazla insan için bir ziyaret noktası olmaya başladı. Bu dönem 1983 ve 2003'exp'teki liberal siyaset ve özel sektör yoğunluklu yatırımları ve beraberinde getirdi. Son yıllarda, Türkiye kendi markasını yaratıpde vamlılık sağlamak üzerine daha fazla çaba sarf ediyor. Yine de turizm endüstrisinde bir devamlılık sağlamak her zaman çok kolay değil. Özellikle, ekonomik krizden sonra, yerel paranın değer kaybetmesinden ötürü turist harcamaları çok fazla ucuzladı ve bu Türkiye'deki turist sayısını arttırdı. Türk parası değer kaybedince, Türkiye'deki turizm geliri arttı. Öte yandan, güvenlik problemleri ve terör saldırıları turist ziyaretlerinde olumsuz bir etki yarattı.

Çalışmanın bulguları gelen turist sayısı, ile milli gelir ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır ki, bu da gelen turist sayısının ekonomik faaliyetler ve milli gelir üzerinde olumlu etkisi olduğunu doğrular niteliktedir. Başka bir ifade ile gelen turist sayısı milli gelir ve ekonomik büyümeyi belirleyen ve ona etki eden önemli unsurlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Analiz sonuçları detaylı bir şekilde incelendiğinde gelen turist sayısı ile GSYİH arasındaki ilişkinin tek yönlü olduğu görülmektedir. Gelen turist sayısı GSYİH'yi etkilerken GSYİH'nin gelen turist sayısını etkilediğine dair istatistiksel olarak anlamlı bir bulgu elde edilememiştir. Bu durum elde edilen bulguların Turizm GÜdümlü İktisadi Büyüme hipotezini desteklediğini açıkça ortaya koymaktadır.

Kısacası çalışmadan elde edilecek en önemli çıkarım; gelen turist sayısının niteliğine ve yaptığı harcamalara bakmaksızın, salt gelen turist sayısına dayanarak yapılan analizlerde gelen turist sayısının bile GSYİH ile GSYİH büyüme hızı ile anlamlı bir etkileşim halinde olduğu ortadayken, politika yapıcıların ve sector temsilcilerinin uzun dönemli sürdürülebilir turizm politikaları üretmesinin kaçınılmaz olduğudur.

Çalışmanın en büyük kısıtı veri setinin daha fazla frekansa sahip olmamasıdır. Verilerin yıllık bazda olması gözlem sayısını azaltmaktadır. Gelen turist sayısı verisi aylık bazda olmasına rağmen GSYİH ve büyüme oranları yıllık bazda olduğu için çalışma yıllık veriler yapılarak yürütülmüştür.

Bu çalışmanın bulguları, Türkiye'nin en güncel verilerini kullanarak boşluğu doldurmaya çalıştı ve turist ziyareti sayısı ile GSYİH arasındaki ilişkiyi araştırdı. Turizm sektörü Türkiye'nin ekonomik büyümesine çok büyük derecede katkı sağlamaktadır. Daha fazla turist çekip daha uzun süre kalmaları, harcamalarını arttırıp tekar ziyaret sayılarını çoğaltmak için daha yoğun çabalar sarf edilmelidir. Gelecekte yapılacak çalışmalar, Türkiye'nin ekonomik büyümesinde turizm sektörünün payını arttırmak için Türkiye'de turizm sektörünün nasıl teşvik edileceğine odaklanabilir.

Turizmin Türkiye' ekonomisinde önemli bir rol oynadığı tespit edilen bu çalışmada politika yapıcıların, işletme sahiplerinin ve akademisyenlerin Türkiye'ye daha çok turist gelmesi, gelen turist niteliği, yapılan harcamaların içeriği, ziyaretlerin tekrar edilmesi, turist memnuniyeti gibi konularda birlikte

çalışmalarının gereğini ortaya koymaktadır. İleride yapılacak çalışmalarda turist niceliğinden ziyade turistlerin niteliği ele alınarak ekonomiye etkisi incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Akan, Y., Arslan, İ., & Işık, C. (2008). The Impact of Tourism on Economic Growth: The Case of Turkey. *Journal of Tourism* 9(2), 47–69.
- Akinboade, O. A., & Braimoh, L. A. (2010). International Tourism and Economic Development in South Africa: A Granger Causality Test. *International Journal of Tourism Research*, 12(2), 149–163.
- Antonakakis, N., Dragouni, M., & Filis, G. (2015). How Strong is the Linkage between Tourism and Economic Growth in Europe?. *Economic Modelling*, 44 , 142-155.
- Bahar, O. (2006). Turizm Sektörünün Türkiye'nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi Celal Bayar Üniversitesi*, 13(2), 137-150.
- Bayramoğlu, T., & Arı, Y. O. (2015). The Relationship between Tourism and Economic Growth in Greece Economy: A Time Series Analysis. *Computational Methods in Social Sciences*, 3(1), 89-93.
- Belloumi, M. (2010). The Relationship between Tourism Receipts, Real Effective Exchange Rate and Economic Growth in Tunisia. *International journal of tourism research*, 12(5), 550–560.
- Brida, J. G., Sanchez Carrera, E. J., & Risso, W. A. (2008). Tourism's Impact on Longrun Mexican Economic Growth. *Economics Bulletin*, 3(21), 1-8.
- Chou, M. C. (2013). Does Tourism Development Promote Economic Growth in Transition Countries? A Panel Data Analysis. *Economic Modelling*, 33, 226-232.
- Corrie, K., Stoeckl, N., & Chaiechi, T. (2013). Tourism and Economic Growth in Australia: An Empirical Investigation of Causal Links. *Tourism Economics*, 19(6), 1317-1344.
- Cortés-Jiménez, I. (2008). Which Type of Tourism Matters to the Regional Economic Growth? The Cases of Spain and Italy. *International journal of tourismresearch*, 10(2), 127-139.
- Dritsakis, N. (2004). Tourism as a Long-run Economic Growth Factor: An Empirical Investigation for Greece using Causality Analysis. *Tourism Economics*, 10(3) , 305-316.
- Engle, R.F. and C.W.J. Granger (1987) Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing, *Econometrica*, 55, 251-276.
- Fayissa, B., Nsiah, C., & Tadasse, B. (2007). The Impact of Tourism on Economic Growth and Development in Africa. *Working Papers 200716: Middle Tennessee State University, Department of Economics and Finance* , 807-818.
- Gautam, B. P. (2011). Tourism and Economic Growth in Nepal. *NRB Economic Review*, 23(2) , 18-30.
- Gokovali, U. (2010). Contribution of Tourism to Economic Growth in Turkey. *Anatolia*, 21(1) , 139-153.
- Granger, C.W.J. (1988) Some recent developments in the concept of causality, *Journal of Econometrics*, 39, 199-211.
- Greene, William H. (2003). *Econometric Analysis*. New York: Pearson Educational International.
- Gunduz, L., & Hatemi-J, A. (2005). Is the Tourism-led Growth Hypothesis Valid for Turkey?. *Applied Economics Letters*, 12(8) , 499-504.
- Johansen, S. (1998). Statistical Analysis of Cointegrating Vectors, *Journal of Economic Dynamics and Control*, Vol. 12, pp.231-254.

- Katircioglu, S. T. (2009). Revisiting the Tourism-led Growth Hypothesis for Turkey Using the Bounds Test and Johansen Approach for Cointegration. *TourismManagement*, 30(1), 17-20.
- Kreishan, F. M. (2011). Time-series Evidence for Tourism-led Growth Hypothesis: A Case Study of Jordan. *International Management Review*, 7(1), 89-93.
- Lazar, D., & Pop, F. (2012). A Note on Tourism Demand in Romania: Time Series Analysis and Relationship with Economic Growth. *Managerial Challenges ofthe Contemporary Society*, (4), 7-11.
- Massidda, C., & Mattana, P. (2013). A SVECM Analysis of the Relationship between International Tourism Arrivals, GDP and Trade in Italy. *Journal of TravelResearch*, 52(1) , 93-105.
- Mishra, P., Rout, H. B., & Mohapatra, S. S. (2011). Causality between Tourism and Economic Growth: Empirical Evidence from India. *European Journal of SocialSciences*, 18(4), 518-527.
- Njoya, E. T., & M. Karim. (2013). The Economic Impact of Inbound Tourism in Kenya: A Computable General Equilibrium Analysis. *Asian Journal of EmpiricalResearch*, 3(7), 911-932.
- Nonthapot, S. (2014). The Relationship between Tourism and Economic Development in the Greater Mekong Sub-region: Panel Cointegration and Granger Causality. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 5(1 (9)), 44-51.
- Nowak, J.-J., Sahli, M., & Cortés-Jiménez, I. (2007). Tourism, Capital Good Imports and Economic Growth: Theory and Evidence for Spain. *Tourism Economics*, 13(4), 515-536.
- Odhambo, N. M. (2012). Is Tourism Development an Engine for Economic Growth? The Zambian Experience. *Economics, Management, and Financial Markets*, (4), 87-100.
- Ozturk, I., & Acaravci, A. (2009). On the Causality between Tourism Growth and Economic Growth: Empirical Evidence from Turkey. *Transylvanian Review ofAdministrative Sciences*, 5(25), 73-81.
- Ridderstaat, J., Croes, R., & Nijkamp, P. (2014). Tourism and Long-run Economic Growth in Aruba. *International Journal of Tourism Research*, 16(5), 472-487.
- Samırkaş, M., & Samırkaş, M. C. (2014). Turizm Sektörünün Ekonomik Büyüme Etkisi: Türkiye Örneği. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 15(1), 63-76.
- Savaş, B., Beşkaya, A., & Şamiloğlu, F. (2010). Analysing the Impact of International Tourism on Economic Growth in Turkey. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 6(12) ,121-136.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2016). *Turizm İstatistikleri*, (<http://www.kultur.gov.tr>, Erişim 10 Kasım 2016).
- Topalli, N. (2015). Turizm Sektörünün Türkiye'nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: 1963-2011. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (14) , 339-352.
- Trang, N. H. M., & Duc, N. H. C. (2013). The Contribution of Tourism to Economic Growth in Thua Thien - Hue Province, Vietnam. *Middle East Journal ofBusiness*, 8(1), 70-77.
- Uysal, D., Erdoğan, S., & Mucuk, M. (2004). Türkiye'de Turizm Gelirleri İle EkonomikBüyüme Arasındaki İlişki (1992-2003). *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1(8) , 162-170.
- World Bank (2016). *World Development Indicators*, (<http://www.worldbank.org>, Erişim 10 Kasım 2016).
- World Tourism Organization (UNWTO). (2014). *World Tourism Organization (UNWTO)*. Madrid, Spain: Calle Capitán Haya, 42.
- World Tourism Organization (UNWTO). (2016). *World Tourism Organization (UNWTO)*. Madrid, Spain: Calle Capitán Haya, 42.

- Yamak, N., Tanriöver, B., & Güneysu, F. (2012). Turizm–Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sektör Bazında bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(2), 205-220.
- Yavuz, N. Ç. (2006). Türkiye'de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma ve Nedensellik Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7 (2), 162-171.
- Yıldırım, J., & Öcal, N. (2004). Tourism and Economic Growth in Turkey. *Ekonomik Yaklaşım*, 15(52-53), 131-141.
- Zhang, Z., Goh, C., & Li, H. (2015). Is the Growth of Tourism-specialised Economies Sustainable? A Case Study of Sanya and Zhangjiajie in China. *Journal of China Tourism Research*, 11(1), 35-52.